

**NNYOCHA NKA ỌDỊMARA ECHICHI ONYEISHI N’OVOKO AKPỤRỤOKWE SITE N’
ATỤTỤ MBAMỤURU.**

Ugwuoke Priscilla Ebere (Ph.D.)

Department of Linguistics, Igbo And Other Nigerian Languages

University of Nigeria, Nsukka

ebere.ugwuoke@unn.edu.ng

08037786613

Umjedemede

Ọchọcha a gbadoro ụkwụ na nnyocha nka ọdịmara n’onye e chiri echichi onyishi n’Ovoko Akpụrụokwe. Ebumnuche ọchọcha a bụ ịchọputagasi ụfọdu ọrụ nka ọdịmara onye e chiri echichi onyeishi n’Ovoko Akpụrụokwe na Nsukka site n’atụtụ mbamụuru. Ihe bụ isi sekpu ntị bụ n’edemede a bụ ihe nyocha n’eme na ndụ maọbụ ụzọ e si akọwaputa ihe ndị obodo jiri hiwe isi. Nke a kọwaputara etu ndị Ovoko si eweputa ihe na-enye aka ka obodo ha na-aga n’ihu. N’isi nke mbụ, ọchọcha a, wubere ntọala ọchọcha ya, nsogbu ọchọcha ya, ebumnuche ọchọcha ya, oke ọchọcha ya na uru ọchọcha ya. N’isi nke abụọ, ọ tulere ndịna isiokwu ọchọcha a, nke gunyere omenaala, ọdịmara, echichi na onyeishi. Ọzọkwa, O lebara anya n’ihe ndị ọchọcha ọzọ merela gbasara isiokwu ndị a were guzobe atụtụ ọchọcha a nke bụ atụtụ mbamụuru iji tuchaa ọchọcha ya. Ọchọcha a gosiputara usoro ọchọcha gbasoro iji nweta data maka ntucha ọchọcha ya. Data o lebara anya na ntucha ya gunyere-ọdịmara ndia: Ọji, mmanya nkwa elu, ọfọ/ohọ, Mmọnwu, nna nna na ejiji ha/ekike ndi onyeishi. Nchoputa ọchọcha a gosiri na Ovoko Akpuru okwe n’odimara a bu oji nwere otutu nghota nke gunyere mkpuru oji, ibe oji na ukwu oji mana nke ndi ọchọcha lebara anya bu mkpuru oji na ibe oji. Nke na e gosiputa ọdịmara udo, idi n’otu na ihunanya. Nchoputa ọzọ gosiputara na e nwere otutu ọdịmara di iche iche n’echichi onyeishi n’Ovoko nke gunyere mmanya nkwa (up wine), Mmanya nkwa bu ọdịmara ziputara aka ọrụ ha. Ọfọ/ohọ na nchoputa gosiri eziokwu na ikwuba aka oto, egwu odinaala na mmọnwu ha bu nke ha ji akpa onwe obi oma. Nke a na eziputa mmekorita di n’etiti muo na mmadu. Ejiji hakwa bu iji gosiputa ikike onye okenye nwere n’ala Ovoko Akpuruokwe.

Mkpelite

Ndi Igbo bu ndi e ji nkwanye ugwu na nsopuru mara. Ugwu na nsopuru bu ihe di onu na ndu na omenaala ndi Igbo. Ugwu na nsopuru n’ala Igbo bu nwata tote o tokwuru. Ihe obula di ndu ma nke adighi ndu n’ala Igbo nwere ugwu na nsopuru n’ala Igbo. Nkwa a putara na ekereke niile nke Chukwu kere nwere ugwu na nsopuru, ma ha di ndu ma ha nwuru anwu na ndu ndi Igbo.

Echichi n’ala Igbo bu otu n’ime omenaala nke ha ji egosiputa ugwu na nsopuru n’etiti mmadu na ibe ya. O bu uzọ ndi mmadu ji ebugo ndi mmadu ibe ha n’ogo di elu ma nye ha ikikere maka ọrụ chere ha n’ihu maobu mbọ ha gbara n’obodo. N’ala Igbo, e nwere echichi di iche iche nke gunyere echichi umuaka, umu okorobia, umu agboghobia, nke okenye nwoke na ndi nwaanyi.

N’ikwado nkwa di n’elu, Ogbalu (1978), kwara echichi ndi Igbo di ka ihe ime emume di ukwu nke nwere mgborogwu n’igo. O gara n’ihu kwaa n’ime ala Igbo, aha echichi a na-echi mmadu na otu e si echi ha abughi otu, kama n’otu ihe jikotara ha bu ngosi oriri na onunu di na ha. Nkwa a na-enye ntuzi aka na echichi Igbo niile abughi nke gbara mgborogwu n’igo muo. Oge ufodu n’oge ugwu a, e nwere echichi bu nke ndi ekpemekpe nke ndi uka olorohuru nke mgborogwu ha abughi maka igo muo maobu okpukpere chi nke ha nabatara kama ufodu bu ikpa obi utu na mmekorita mmadu na ibe ya. Echichi mba di iche iche n’ala Igbo na-aputa ihe n’omenaala ha, ma nke ndi odinaala ma nke uka. Ha na eji nka odimara eziputa ngosi omenaala ha di iche iche n’echichi ndi ahụ. Echichi ala Igbo taa nwere nke ndi ogo muo na ndi ekpemekpe uka di iche iche nwekoro onu na mba di iche iche. Onyeishi bu otu n’ime ha.

Onwubiko (1991) na ntughari nghota kwara na e nwere echichi di iche iche nke ufodu bu maka mmekorita mmadu na ibe ya, echichi maka ofufe na echichi maka ochichi, o gara n’ihu kwaa na echichi maka mmekorita mmadu na ibe ya bu echichi a na-echi mmadu ka o were nwe ikikere ichikota na igbaziri ndi mmadu maka adim mma, udo, ihunanya na mmekorita mmadu na ibe ya. Echichi ofufe bu

echichi maka ife ofufe nke mmadu na-eфе chi ha, echichi ochichi bu maka nhazi ochichi maka nchekwa ndu, akunauba na mmadu. Na nchikota, anyi nwere ike ikowa na site na ntuzi aka Ogbalu (1978) na Onwubiko (1991), ogbe, obodo, mba na agburu di iche iche n'ala Igbo nwere otutu echichi di iche iche ha na-echi. Echichi mmadu chiri na-egosi ebe mmadu si putu n'ihu na o nweghi ndi ga-asị na a kuru ha aku. Mmadu niile nwere ebe ha si pulite maobu mmalite bu ebe ha na-ele anya eme omume. Otu uzọ e si amata nke a bu site n'echichi di iche iche ndi na-echigasi. Echichi mmadu chiri na-eme ka ndi mmadu na-ahuta mmadu ibe ha di ka nwanne ha ma enwe ka ha zukoro onu na mba ozọ. N'ala Igbo, o bu nka odimara ka eji egosiputa echichi o bu. Okwu a nwekwara nkwardo Akaeze, Aboh na Ugwuoke (2021) nke ha kowara na o bu nka odimara di iche iche ka e ji egosiputa echichi Igbo di iche iche. Ha kowara nka odimara dika iji ihe di okpurukpu maobu ihe a na-ahanya wee nochite maobu ziputa echiche.

Nsogbu Nchocha

N'agbanyeghi na e nweela otutu ndi mmadu merela nchocha banyere odimara n'uzo di iche iche, ochocha echeghi na o nweela ndi ruru oru n'isiokwu o na-aru dika nghota nke ya si hadebe. O bu nke a kpaliri mmuo ochocha ka o mee ochocha banyere nka odimara na onye chiri echichi onyeishi n'Ovoko Akpurukwe. Ozokwa, otutu nka odimara n'ala Igbo na-anwu anwu maka usoro nkuzi olorohuru na ekpemekpe olorohuru. Ihe ndi a mere ochocha ji nwe mkpalite mmuo ka o ziputa odimara echichi onyeishi Ovoko n'oge olorohuru ka o wee kwalite omenaala obodo na agburu Ovoko ndi ahụ na-anwu anwu ka ha bido diba ndu ozọ.

Mbumnuche Nchocha

Mbumnuche nchocha a bu ichoputa na ikowa otutu odimara di n'echichi Onyeishi n'ala Ovoko Akpurukwe na kwa mbamuru ha n'etiti mmadu na ibe ha.

Oke Nchocha

Nke a gbadoro ukwu n'iseputa na ikowaputa, odimara di n'emume na echichi onyeishi n'ala Ovoko. Nke gunyere: ofo/ohoo, oji, mmayana kwu elu, egwu/muonwu odinaala na ejiji/ekike onyishi.

Uru Nchocha

O ga-enye aka imata otutu odimara di n'echichi na ekike onyeishi n'ala Ovoko. O ga-eme ka ndi ozọ nwee mmasi n'ime nchocha gbasara echichi onyeishi n'obodo ha maobu echichi ndi ozọ di iche iche gbasara obodo di iche iche. O ga-eme ka a na-ebugote omenaala di iche iche site n'aka ndi okenye gafere n'aka umuaka. O ga-abu ihe ileba anya gbasara ihe gbasara agburu di iche iche na mba Ovoko. O ga-abu ihe nlere anya nye ndi ochocha na ngalaba ebe ozọ di iche iche a na-amu omenaala na asusu Igbo, ka omenaala Igbo na-eto eto.

Ntuleghari Agumagu

Mkpelite

Na nkeji nke a, a ga-eleba anya n'okpurukpu okwu ndi di n'isiokwu nchocha, ntuleghari oru ndi arurula banyere nchocha na atutu nchocha gbasoro.

Ntuleghari ndina isiokwu

N'ebe a, a tulere ndina isiokwu ndi a maka ezi nghota. Ha gunyere omenaala, echichi, onyeishi, nka odimara na Ovoko Akpurukwe.

Omenaala

Omenaala bu ihe metutara asusu mmadu, agumagu, nkwenye di iche iche, ekpemekpe, na mmemme di iche iche mmadu na-eme.

Agbo (1993) kowara omenaala ka usoro obibi ndu nke juputara n'ihunanya, udo, idi n' otu nwanne na nwanne nke obodo, agburu na mba bu ihe ha ji akwalite mmekorita mmadu na ibe ya. Nkwa a ka Ezeuko (1999) kwadoro site na nkwa ya si na omenaala bu otu ndi si eziputa uzọ ndu ha.

Emenanjo, Okolie, Njubigbo na Ekwe (2006) hutara omenaala "Ka nku di na mba na-eghere mba nri". Ha gbariri okwu a ka usoro ndu obodo obula si na-ebi ndu n'uwa. Ha gara n'ihu kowa na omenaala gunyere: asusu, uwe ndi na-eyi, etu ha si akpa agwa, erimeri ha na nkwenye ha di iche iche.

Nze (2010) kowara Omenaala dika etu ndi si ebi ndu ha, nke putara na omenaala anaghi anwu anwu. O gara n'ihu kowaa na omenaala na-etowanye kwa mgbe kwa mgbe n'ihhi na, omenaala na-anabata mgbanwo maobu ihe ohuru di iche iche site n'omenaala ndi ozo. Omenaala ndi metutara asusu ha, agumagu ha, nkwenye ha di iche iche, ekpemekpe ha na mmemme di iche iche ha na-eme.

Ugwuoke, Eze na Akaeze (2021) na nkowa omenaala hutara omenaala ka ihe ndi ahụ niile e jimara ndi, nke gunyere ejiji ha, erimeri ha, nkwenye ha, Asusu ha, ekele ha na ihe ndi ozo di iche iche obodo, mba na agburu ji akwalite mmekorita nwanne na nwanne n'etiti onwe ha. O bu nke a na-eme na a na-enwe udo toro ato n'etiti mmadu na ibe ya n'obodo. Nkowa a gosiri na omenaala bu ihe e ji mara ndi nke e nwere ike igbakwasu ukwu na ha were kowaa ndi ahụ. Omenaala ndi bu nke ndi okenye kwesiri ikuziri umuaka site n'iwube emume di iche iche n'obodo, mba na agburu ka ha jiri na-amuta usoro obibi ndu nke a choron n'aka ha.

Na nchikota, ochocha nwere ike ikowa omenaala di ka odibara gboo gboo ewuche ewuche. N'ihhi na o bu njimara ndi, nke na-egosiputa ndu ha, aku na uba ha, odinaala, asusu ha nakwa usoro a choron ka mmadu si na-akpa agwa n'agburu, mba na obodo ndi di iche iche. Echichi bu otu n'ime emume ndi Igbo na-eme iji kwanyere mmadu ugwu na nsopuru n'ala Igbo, nakwa iji kwalite omenaala site n'aka ndi okenye gafere n'aka umuaka.

Echichi

Echichi bu emume ndi Igbo ji akwalite mmadu ibe ha n'ogo di elu iji gosiputa na nwoke maobu nwaanyi bu oka ibe n' etiti ndi ozo. Dika anyi kowara na mbido site na nkowa Ogbalu (1978), ichi echichi bu emume di ukwu na ndu onye Igbo. N'ala Igbo na mgbe ochie na ha na-emenye echichi di iche iche, igo arunsi di iche iche. Ma ugbua, otutu echichi di iche iche n'ala Igbo enweghizi mmenye igo mmuo, nke a gosiri na e nwere echichi ntorobia na okenye. Echichi ndi okenye bu nke na-agbakari mgborogwu n'igo arunsi. Dika ihe omumu anyi, anyi ga-elebe anya n'echichi ndi okenye nwoke n'ala Igbo bu nke a kporo onyeishi. Ihe anyi lebere anya bu nka odimara.

Onwubiko (1991) mere ka anyi ghotu n'echichi ufodu n'ala Igbo bu nke na-esite na nkwekorita oha na eze. O gara n'ihu kowaa na echichi ufodu bu nke a na-eme site n'afu maobu etu mmadu si to o ibe ya n'agburu, mba maobu n'obodo di iche iche. Ozokwa, o kowara na e nwere echichi nke a na-echi onye kpara ike di egwu n'obodo ya. Nke a bu echichi a na-echi mmadu di ka odogwu.

Ugwuoke (2012) kowara echichi dika uzo di iche iche obodo, agburu na mba di iche iche n'ala Igbo ji eziputa ndi ochichi maka ezigbo mmekorita mmadu na ibe ya. Ntuzi aka nkowa a sitere na nkowa Abanuka (2004) nke kowara echichi Ozioko na Nsuka di ka ihe di okputuruokpu. O gara n'ihu kowaa na oru ozioko na Nsuka bu ime ka ihe na-aga nke oma. Oru ha bu ime ka akunuba, usoro ochichi na-aga n'ihu buru akwa akwuru.

Na nchikota, anyi nwere ike ile echichi anya dika uzo obodo, mba na agburu di iche iche n'ala Igbo ji ahoputa ndi mmadu tozuru etozu n'omume, omenaala, akunuba na ndi nwere mmasi n'ikwado omenaala ka ha buru enyo a na-ele anya n'obodo ka udo, ihunanya na mmepe toro ato na-achi n'obodo ahụ. Anyi nwere ike ikowa echichi n'ala Igbo dika emume nkwanye ugwu na nsopuru, na ihe na-eme ka omenaala na-eto eto ghara inwu anwu.

Onyeishi

Onyeishi na nkowa Abunuka (2004) bu nwoke kachasi buru okenye n'agburu. N'obodo Ovoko Akpuruokwe, onyeishi dabara na nkowa Abanuka (2004) site n'ajuju onu ochocha gbara ndi okenye maara ihe ekwe na-aku n'omenaala n' Ovoko Akpuruokwe. Site n'ajuju ndi a, a choputara onyeishi n'obodo bu nwoke kacha bu okenye n'agburu ya. Nkowa ha gosiputara na nwaanyi nwere ike buru okacha okenye nwanyi mana a gaghi akpo ya onyeishi kama ihe a na-akpo ya bu "Ede". Nkowa ha gbasara nke a bu na nwanyi bu n'ama di ya ka o kwesiri i no zaa "Ede". Nkowa onyeishi n' Ovoko bu nwoke kacha bu okenye n'agburu ya. Nwaanyi anaghi aza onyeishi n' Ovoko. N' Ovoko, a na-enwe otutu onyeishi nke sitere n'agburu di iche iche. Agburu obula nwere Onyeishi. Onyeishi niile sitere na

mba Ovoko nwere nke toro ibe ya mana onyeishi toro ibe ha n'ala Ovoko na-esite n'agburu Umueze Avuru, maka n'agburu a bu agburu nna ndi Ovoko. O buru n'onyeishi Umueze Avuru kacha buru nwata n'otutu onyeishi si n'agburu di iche iche n'Ovoko, O bu ya bu onye toro maka n'agburu ndi Ovoko ji eme agburu kachasi bu okenye bu agburu umueze Avuru. O bu usoro ndi na-egosiputa na onyeishi n'ala Ovoko bu echichi usoro ochichi.

Nka odimara

Nka odimara site na nkowa Akaeze, Aboh na Ugwuoke (2021) metutara ihe niile odee na-eziputa, ndi bu ndi e ji anya uche ahuta nakwa nke a na-ahuta n'anya mmadu maka inochite anya ihe n'obodo, agburu maobu mba. Ha gara n'ihu kowaa na nka odimara metutakwara iji ihe di okpurukpu maobu ihe a na-ahụ anya wee nochite maobu ziputa echiche. Ha gara n'ihu kowaa na otu odimara nwere ike inwe otutu mputara.

Onwubiko (1991), na ntughari nghota, kowara nka odimara n'uzo ato. Odimara nke mbu ka o kporo odimara nke a huru anya. Nke a ka o kowara di ka nke anyi ga-ele anya huta ihe o putara. Odimara nke abuo ka o kporo odimara akara. Nke a ka o kowara dika odimara anyi nwere ike iji uche kowaa maobu ghota mputara ya. Nke ato ka o kporo odimara nka okwu. Udi odimara a bu odimara a na-egosiputa site na nka okwu Igbo di iche iche nke mmadu nwere ike ighota site na ntughari uche miri emi gbasara nka okwu ndi ahụ. Udi odimara nke ato a ka o nyere omumatu ha ka ilu Igbo na atumatu okwu igbo ndi ozo di iche iche. Na nchikota n'ihe omumu a, anyi ga-elebe odimara anya dika ufodu ihe ngosi di iche iche nke na-aputagasi ihe n'echichi onyeishi n'ala Ovoko Akpuruokwe. Ya bu na odimara anyi ga-agbado ukwu bu maka ihe ana ahụ anya n'echichi Onyeishi n'Ovoko Akpuruokwe.

Ntuleghari oru ndi a ruru banyere isiokwu

N'ebe ndi a; ochocha nyochara ufodu ihe ndi ochocha ozo merela gbasara isiokwu.

Abanuka (2004) mere ochocha maka echichi ozioko n'ala Igbo, nke o gbadoro ukwu na Nsuka Igbo. Mbunuche ochocha ya bu ichoputa ihe gbasara nsiripuru ozioko na Nsuka Igbo. Ochocha a churu nta ihe omumu ya site n'ajuru onu na iba n'obodo di iche iche di na Nsuka choputa ihe gbasara echichi ozioko. O jiri nkowami kowaa ihe o choputara. Nchoputa ochocha a gosiri n'echichi Ozioko dibara gboo gboo n'ala Nsuka. Ozioko bu echichi a na-echi ndi okenye ndi nwere ike idozi esemokwu, ikpe ochichi na ndi nwere ike ije ozi n'etiti oha obodo. Ochocha ya gosiri na ozioko bu aha abuo mebere ya "ozi na oko". "Ozi" di ka o kowara bu mmadu ije ozi maobu igba odibo, "Oko" ka o kowara dika onye siri ike. Nke a putara onye siri ike nke kwesiri ntukwasị obi maka igara oha na eze ozi. Ochocha nke Abunuka (2004) na ochocha nke a yiri makana ha abuo n'eleba anya n'echichi. Ndi iche di na ha bu atutu e ji nyocha ha na udi echichi ana eleba anya. Abunuka (2004) jiri nkowami ziputa ochocha ya, ebe ochocha nke a gbadoro ukwu n'atutu mbamuru. Ozokwa echichi ozioko diwagara iche n'echichi onyeishi.

Ugwuoke (2012) mere ochocha maka onwu na akwamozu ndi e chiri echichi ozo, ozioko n'ala Ovoko Akpuruokwe. Ebumnuche ochocha bu ichoputagasi uzo di iche iche ndi Ovoko ji elegara onwu anya na mmemme akwamozu gbasara echichi ndi a. Atutu etinografi ka eji mee nchocha a. Nchoputa gosiri n'onwu bidoro dika mmadu bidoro mana oge niile ka onwu na-abu ihe ita aka n'onu nye mmadu. Nchoputa gosiputara na onwu bu ogbaraghari; o bu ya mere ha ji ekwu okwu ndi a eziputa ya:- chi ejie n'eshushe, chi ewere ehihe jie dgz. Nchoputa gosiri na ndi e chiri echichi nwuo n'Ovoko, na a na-eleghara onwu ha anya ka onwu di mma. Myiri di na ha abuo bu maka echichi, ndiche bu na Ugwuoke (2012) lebara anya maka onwu mana nke a bu maka onye di ndu e chiri echichi na odimara ha.

Eze (2004) mere ochocha gbasara echichi ozo n'Edem. Ebumnuche ochocha ahụ bu ikowa etu e si eli onye ozo n'Edem Nsuka n'Enugwu Steeti. Usoro o gbasoro bu usoro nkowami. Ochocha ya gosiputara myiri site n'igosiputa odimara n'akwamozu. Myiri di n' Eze (2004) na nke a bu maka ziputa odimara. Ndiiche bu n'odimara e ziputara bu maka akwamozu, o bughị maka echichi.

Ukwueze, (2021) mere ochocha maka akwamozu ndi e chiri echichi onyeishi n'obodo Isiagu Ibagwa aka. Mbunuche ochocha a bu ikowa onye bu onyeishi na etu e si akwa onyeishi nwoke na onyeesihị Ada umunna. Ochocha a jiri ajuru onu na nkowami chuo nta ochocha. Nchoputa gosiputara odimara di

iche iche mgbe a na-eli onyeishi di ka isa ozu n'abali, iti okobonyi, iti akwa na igba anyaka. Myiri ha bu maka echichi, ndiche bu na ukwueze (2021) na-ele onye nwuru anwu ebe nke a na-ele onye di ndu.

Atutu ochocha gbasoro

Onye ochocha gbasoro atutu ndinoru maobu mbamuuru were tuchaa ochocha ya. Nke a bu maka n'atutu ndinoru/mbamuuru na-eleba anya n'oru omenaala na-aru maka inweta ezigbo mgbanwe n'obodo. Site n'uzo di otu a omenaala dika e jiri odimara eziputa bu uzo ndi mmadu n'obodo, agburu na mba di iche iche si eweta udo na oganihu toro ato. O bu site n'uzo a ka ndi ochocha jiiri leba odimara echichi onyeishi dika uzo toro ato, Ovoko ji eweta ezigbo mgbanwe. Finnegan (1967) bu onyeisi atutu ndinoru (functionalism) kowara na atutu ndinoru bu uzo e si igosiputa ihe na-eme na ndu maobu uzo e si akowaputa ihe ndi jiri hiwe isi. Ndi otu ndinoru kwenyere n'omenaala obula nke na-enweghi uru o bara n'obodo anaghi adigide. Site n'atutu ndinoru, ndi ochocha ga-elebe anya etu atutu ndinoru si eji odimara echichi onyeishi n'obodo Ovoko eme ka usoro obibi ndu mmadu na-agawa n'ihu. Ya bu atutu a ga-elebe anya n'uru odimara ndi a kporo aha bara nye Ovoko Akpuruokwe. Site n'uzo ndi a, ochocha hutara nka odimara ka ngwa oru e ji eziputa echichi onyeishi n'obodo Ovoko. Onwubiko (1991) kwuru na ndi Afrika anaghi eleghara anya n'ihe odimara n'emume omenaala ha di iche iche. O gara n'ihu kowaa na ihe ngosi odimara dika ihe onyinyo, akara, okwu na ekike nwere ihe ha na-egosiputa na omenaala ndi. O gara n'ihu kowaa na o nwere odibendi di iche iche o na-eweputa.

Usoro ochocha

Ebe emere ochocha a bu n'Ovoko Akpuruokwe. Ovoko Akpuruokwe bu otu n'ime mpaghara obodo ndi di n'okpuru ochichi ime obodo Igbo-eze south. Ovoko Akpuruokwe nwere agburu ato nke ndi agbara ajuju kowara dika-umuelo, umulolo na Ajuona (3 clans).

Ugwuoke (2012) kowara n'umulelo nwere alaka umu iri na ano, Umulolo nwere alaka umu iri na isii ebe Ajuona nwere umu iri na otu nke mere n'umu Ovoko-Akpuruokwe di iri ano na otu (41 villages). Na ochocha ya, ochocha gbadoro ukwu n'omenaala odimara n'echichi onyeishi. Ndi e ji mee ochocha bu onyeishi ato n'ala Ovoko bu ndi nochitere anya agburu umuelo, umulolo na Ajuona. Ngwa oru ochocha gunyere, akwukwo sitere n'oba akwukwo di iche iche nke gbasara omenaala, echichi nakwa akwukwo di iche iche a hutara n'ikuku (internet). Ochọ jikwara ngwa ajuju onu tepu rekoda na eserese onyinyo kwara ngwa oru nke Creswell (1994) kowara dika otu n'ime ihe onye ochocha na-agbaso ka ochocha ya nwee nghota puru iche gbasara emereme nke o hutara n'etiti mmadu na ibe ya, o gara n'ihu kowaa na obu otu a ka ochocha ga-esi nyochaputa otutu ekwuru n'onu nke di n'emere nakwa ihe mere n'emere a nke e doghi anya.

Ntucha Data

Ufodu nka odimara echichi n'onyeishi Ovoko-Akpuruokwe nke ochocha lebere anya gunyere ihe ndi a-

1. Ofọ/ohọ
2. Oji
3. Mmanya nkwa
4. Egwu/Mmonwu odinaala
5. Ejije ha/Ekike Onyeishi.

i. Ofọ/Ohọ

N'ala Ovoko-Akpuruokwe, ofo nke ha na-akpo ohoo bu otu n'ime nka odimara e ji ama onye e chiri echichi onyeishi. Echichi onyeishi n'ala Ovoko, abughi echichi umuaka. O bu echichi a na-echi onye kacha buru okenye nwoke n'agburu ya. Onye bu onyeishi umunna bu onye na-eji ohoo umunna. Ohoo/Ofo bu obere osisi maobu mkpo osisi si n'ukwu osisi a na-akpo osisi Ohoo. N'echichi onyeishi n'Ovoko Akpuruokwe, a na-etinye onyeishi mkpo ohoo n'aka. Ohoo na-egosi echichi ya di ka onye kachasi buru okenye nwoke n'agburu ya. Umu nwaanyi anaghi eji ofo/ohoo n'aka. O buru na nwaanyi ahu toro nwoke bu onyeishi n'agburu ya, O naghi eji ohoo n'aka. Site n'ajuju onu ndi ochocha gbasara onyeishi Mbaeze Micheal, nkowa ya gosiri na ohoo bu oku ndi agburu gunyere okenye n'aka. O bu oku n'egosiputa udo, ikwuba aka oto, ikwu eziokwu mgbe obula na ifunanya. Ya mere ha ji ekwu okwu mgbe obula na-asi: ofo bu ike m, O ji ofo ga-ala, jide ofo, ofo bu ndu dgwz. Nkwenye ndi Akpuruokwe gosiri na onye ji ofo anaghi atu asi. Ha kwenyere na ofo/ohoo bu oku onyeishi jiri ndi mmuo, ndi nna

nna ha lara mụọ. Ọ bụ site n'ọfọ/ohọọ ka ndị nna nna ha, ndị dị ndụ na ndị lara mụọ si egwuzobe ihe obodo chọrọ. Onye ji ọfọ tọọ asị achoghị ogologo ndụ n'obodo Ovoko Akpuruokwe. Ọfọ/Ohọọ bụ n'abalị tupu emume onyeishi ka a na-enye onye ahụ ọfọ ụmụna. Ihe a na-akpọ abalị ahụ bụ "Inyo arua". Ọ bụ n'onye arua ụmụna ka onye a ga-echi echichi onyeishi na-esite eweta ọfọ/ohọọ. Nke a onyeishi na-eji bụ ọfọ/ohọọ agburu. Agburu bụ ụmụna dị iche iche mebere ha n'Ovoko. Ọfọ n'ala Ovoko na-enwe anya, afọ na ụkwu. Nke gosiri na ọfọ nọ onodu ka mmadu. Ọ bụ nna nna bụ ọfọ/ohọọ n' Ovoko.

ii. Oji

N'ala Ovoko, oji bụ mkpuru okwu nwere otutu nghota n'ala Ovoko. Ha na-akpọ ụkwu oji- oji, mkpuru oji bukwa oji, ibe oji bukwa oji. Oji anyi na-akowa ebe a bụ mkpuru oji na ibe oji n'echichi onyeishi. Mkpuru oji bụ mkpuru osisi sitere n'osisi oji. Ọ bụ ụkwu oji na-amiputa mkpuru oji. N'ajuju onu onye ochocha gbara ndi ozioko n'ala Ovoko, ha na-akowa na oji bu otu n'ime mkpuru osisi ha ejighi egwu egwu. Ha kwenyere n'oji ka e ji akpoku ndi ichie nna nna ha. Nkowa ha ji kwado nke a bu na ha kowara na onye kuru oji anaghi ano ndu taa mkpuru oji ahụ o kuru. Ha kwenyere na tupu oji amiputa mkpuru oji, na onye kuru oji ahụ anwuola Nkwenye ha bu n'onye kuru oji n'ala, akpuola ndi mụọ oku. Nkwenye ha bu na oji ahụ miputa nri, na o bu onye ahụ na ndi nna nna ga-eso taa ya. Ọ bụ ya mere ha ji asị na e ji oji akpoku ndi ahụ kuru ya bu oji ma ha anoghizi. Ọ bụ nkowa ha ndi a mere ha ji akwanyere ya ugwu di egwu maka na onye di ndu ji oji akpoku ndi nwuru anwu. Mgbe obula ha na-ata oji, ha na-ebu ụzọ goọ ọfọ oji ma tupuru ya ndi nna nna ibe oji n'ala. Nke gosiri n'oji agoro ọfọ na ya abughi maka ndi di ndu sosọ ndi nwuru anwu so ata ya.

Mkpuru oji anaghi ebu ibu, o naghikwa ato uto n'onye kama ndi Ovoko na-akwanyere ya ugwu di elu. Na ndu ndi Ovoko, mkpuru oji a na-egosi obi nwanne, onye aghala nwanne na akunauba. Nkowa gbasara okwu ndi a bu onodu oji ji eziputa onwe ya. Ha kowara na amimi oji n' ụkwu oji, oji no onodu udo, n' ụgbọ oji, oji no onodu udo, na mkpuru oji, oji no onodu udo. Ndi Ovoko dika ndi ezigbo nwaafọ Igbo bu ndi udo, idi n'otu, ubara na onye na nwanne ya na-amasi na-eji oji ago ọfọ ka ihe ndi a bu ejirimara oji na-aputa ihe na ndu ha. Ọ bụ ya mere ha na-eji oji eme emume/echi echichi onyeishi ka onyeishi jiri onodu a oji no n'ala Ovoko na-achi ndi umu Ovoko-Akpuruokwe. Ozokwa ka ubara umu, akunauba na ihe enwe enwe na-achi n'agburu ha, tinyere ogologo ndu maka na-oji na-egosi ogologo ndu. Oji anaghi anwu osiso n' ụkwu ya. Ọ na-ano ogologo afọ tupu o nwuo.

iii. Mmanya nkwi elu (up-wine).

Mmanya nkwi elu bukwa otu n'ime odimara nke eji eme emume onyeishi n'ala Ovoko. Mmanya nkwi elu bu mmiri nkwi nke na-egbu egbu si na nkwi agbaputa. Ọ bụ mmiri ara nkwi. N'ala Ovoko, ha ejighi oji na mmanya nkwi egwu egwu. N'emume ha niile, ma o di mma, ma o di njo, oji na mmanya nkwi na-abia na ya. Mmanya nkwi ha na ekwu maka ya bu "Nkwu-elu". N'echichi onyeishi mmanya nkwi-elu noro ya, o ziputara njirimara ha na aka oru ha. Ha bu ndi a ma ama maka ite mmanya nkwi-elu. Ọ bụ ihe e ji mụọ nwa n'ala Ovoko. O nweghi emume ha ga-eme ma nkwi-elu anoghi ya (up-wine). Nkowa ha gbasara nke a, bu iji kwado emume ebumputa uwa. A mụọ nwa ohuru n'Ovoko Akpuruokwe, ihe mbu a na-eme bu iji mmanya nkwi-elu saa ara nne nwa tupu nwa ahụ anwu ara nne ya. Otu aka ahụ nne muru nwa ga-anwu nkwi-elu ka ara ya gbaa nke oma maka nwa ohuru ahụ. N'ubochi asato a muru nwa n'ala Ovoko, a na-eji mmanya nkwi elu sa nwa ahụ (baptism with palm wine). Nke a na-egosi na ite mmanya nkwi bu oru aka ha. Mmanya nkwi ahụ nke eji asa nwa ohuru ahụ bukwa ka mmanya ghara igbu ya egbu mgbe obula o nuru ya, ama ka o si nuo ya.

Nke a mere na emume ọbụla a na-eme n’ala Ovoko-Akpuruokwe, mmanya nkwa-elu ga-anọriri ya. Site ụbọchị amuru mmadu n’Ovoko rue n’okenye, a na-enye ya mmanya nkwa elu nke bu iji ziputa ebumputa uwa. O bu ihe ndi a bu oru na uru ha Ndi Ovoko ji mmanya nkwa atu ndu ha mmanu n’emume ichi echichi onyeishi. O na-eme ka mmadu nwee obi oma.

4. Egwu ọdinaala/Mmuonwu

Ihe ozọ bu nka odimara echichi onyishi n’Ovoko Akpuruokwe bu egwu na mmuonwu odinaala. Mgbe ọbụla ana eme emume ichi onyeishi/oluoha n’ala Ovoko, a na-ahuta mmuonwu di ichi ichi nke umunna na agburu ji anochite anya mmuonwu nna nna ha bu Akpuruokwe. Mmuonwu ha ji eme nke a bu Akatakpa ma o buru onyeishi nke abughi onyeishi umueze-Avuru. N’ala Ovoko mgbe a na-echi onyeishi umueze Avuru, mmuonwu na-aputa bu Akpuruokwe nna nna ndi Ovoko na egwu odinaala di ichi ichi na-eso ha. Ndi egwu odinaala na mmuo ndi a na-eso aputa ka e ji egosiputa mmeme echichi onyeishi n’agburu di ichi ichi. Egwu odinaala ndi Ovoko nwere guneyere: okwe, ikorodo, okobonyi. Ndi a bu egwu odinaala ndi ntorobia. Ha na-eji egwu odinanaala egosiputa oke mmemme n’ala Ovoko. Mmuonwu ndi ahụ na-aputa na-egosiputa n’emume a bu okacha ibe ya n’ala Ovoko. E ji mmuonwu na egwu odinaala ndi ahụ akpa ndi mmadu obi uto. Akpuruokwe bu nna nna ndi Ovoko. Akatakpa ndi ahụ bu ndi nochitere anya agburu di ichi ichi mebere Ovoko. Akatakpa bu mmuo obere na-eso eduputa mmuo nna bu Akpuruokwe mgbe o bu onyeishi Umueze Avuru.

Mgbe O bu onyeishi agburu ndi ozọ n’Ovoko, mmuonwu na-aputa n’echichi ha bu sosọ Akatakpa.

5. Ejiji/Ekike

Ihe ozọ na-egosiputa nka odimara n’echichi onyeishi n’Ovoko bu ejiji/ekike onye na-echi echichi ahụ. Ejiji/Ekike bu odinaala ndi Igbo. O bu ejirimara ndi. Ejiji onyeishi n’ala Ovoko bu o puru ichi. Ejije a bu nke ha ji egosiputa ike ochichi. Onyeishi/oluoha na-eyi akwa ocha. O na-eji ofo/ohoo. Ejiji ya ndi a na-egosiputa eziokwu. O bu ejiji ya ka o ji echeta oku eziokwu ndi agburu gunyere ya n’aka. O bu ihe ndi a bu nka odimara eziokwu. Ozokwa, onyeishi na-eji akupe n’aka nke bu “udo” ka o na-egosi n’ebe mgbe o bula o ji ya bu odimara. Ihe o ga na-eme bu ikpe udo n’etiti mmadu na ibe ya. Na ndu ndi obodo maobu agburu akupe ka o ji eme ka ebe nsogbu di nwee udo. Mgbe o bula o kuru ya, ihe o na-egosiputa bu ka ihe u di oku ji oyi. O bu nka odimara “udo na ihunanya. Ejije akwa Agu na-egosikwa oka ibe. Akara a na-egosiputa na onyeishi bu O kwuru o karisia n’Ovoko Akpuruokwe. Ejiji a bu ikike o nwere di ka “Agu” n’obodo.

Nchikọta/Nchọputa

Nka ọdịmara echichi onyeishi/ọlụọha n'Ọvoko Akpuruokwe bụ nyocha ụzọ dị iche iche ndị Ọvoko Akpuruokwe ji eziputa omenaala ọdebendị na nkwenye ha. Nka ọdịmara ha dị iche iche bụ ụzọ ha ji agbaziri ụmuaka, ndị ntorobia na ndị okenye usoro obibi ndụ ha. Ọ bụ ụzọ e ji echekwa omenaala ndụ na udo n'obodo, agburu na mba. Nchọputa gosiri na nka ọdịmara bụ ihe niile ndị Ọvoko na-eziputa na ndụ ha nke e ji anya ihe ahụ nakwa nke e ji anya uche ahụ. O bụ iji ihe ọkpurukpu ihe a huru anya na nke a hughị anya nochite echichi mmadu chiri di ka etu anyi siri huta n'echichi onyeishi ma o bu n'usoro obibi ndu ndi Ovoko Akpuruokwe. Nchọputa gosiri na nka ọdịmara bụ ihe ndị obodo, agburu na mba ji egosiputa ike ọchichi dika ndi Ovoko ji ọfọ/ohoo, Akupe eme nke a. Nchọputa ọzọ kowara na nka ọdịmara bụ ihe ha ji eziputa aka ọrụ ha dika ndi na-ete nkwe-elu. Nka ọdịmara ha na-egosiputa etu ha si efe ofufe, ya bụ ụdị ihe ha kwanyere na ya. Na mmechi, nka ọdịmara bụ ụzọ ndị Ọvoko ji achọ udo toro ato n'etiti mmadu na ibe ha.

Edensibia

- Agbo, D. J. U. (1993). *Igbo traditional religion: The spirituality and the eschatological character of Igbo traditional charity* (Vol. 2). Nsukka: Chinedu Press.
- Akaze, C. M., Aboh, S. C., na Ugwuoke, P. E. (2021). *Ntala odinigha Igbo ọlọrọhuru Obosi*. Pacific Publisher Ltd.
- Creswell, J. W. (1994). *Research design: Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Emanajo, E. N., Okolie, O. O., Njubigbo, A. O., & Ekwe, B. U. (2006). *Igbo maka Junio sekondiri 3*. Ibadan: University Press PLC.
- Eze, C. I. (2004). *Onwu na akwamozu ndi e chiri echichi ozo n' Edem Nsuka* (Master's thesis, Department of Linguistics, Igbo and Other Nigerian Languages, University of Nigeria, Nsukka).
- Ezeuko, R. O. (1998). *Ewumewu, Omenaala, ofufe na nkwenye ndi Igbo*. Nkpor: MAS Founders Publication Ltd.
- Finnegan, R. (1977). *Oral poetry and its nature, significance and social content*. London: Cambridge University Press.
- Mbanuka, B. (2004). *Philosophy and the Igbo world*. Enugu: SnapPress Ltd.
- Nze, A. I. (2010). *Nchikota akwukwo maka ule sinio Sekondiri WASSCE 2011 – 2015*. Nnewi: Mis-Fav-Publishers.
- Ogbalu, F. C. (1978). *Omenaala Igbo*. Onitsha: Varsity Bookshop University Publishing Company.
- Onwubiko, O. A. (1991). Christian mission and culture in Africa. *African Thought, Religion & Culture*, 1(1), 50-51.
- Ugwuoke, P. E. (2012). *Death and funeral rites in Ovoko Akpuruokwe in Igbo-Eze South L.G.A of Enugu state* (Master's thesis, Department of Linguistics, Igbo and Other Nigerian Languages, University of Nigeria, Nsukka).
- Ugwuoke, P. E., Eze, R. I., na Akaze, C. M. (2021). Itule na ikuzi omenaala Alimalu ndi Igbo site n' agumagu udo ka mma n' ogo Sekondiri nta. *Sapientia Global Journal of Arts, Humanities and Development Studies*, 4(2), 122-130.
- Ukwueze, F. I. (2021). *Onwuna Akwamozu ndi e chiri echichi onyeishi n' obodo Isiagu Ibagwa-Aka. Ogologo edemede e meziri iji weta nzere mmuta Digrii (B.A) Lingwistiiks na Igbo n' Mahadum Naijiria Nsuka*.

AJUJU ONU

S/N	NAME	SEX	AGE	OCCUPATION	CLAN	DATE
1.	Pa, Mbaeze Michael	M	90	Retired Teacher/Onyeishi	Umuelo clan	20/5/2022
2.	Onyeishi Amoke Felix	M	80	Onyeishi	Umuelo	15/6/2022
3.	Eze Bernard	M	85	Onyeishi	Umuloto	3/7/2023
4.	Urama John	M	95	Onyeishi	Ajuona	3/7/2023